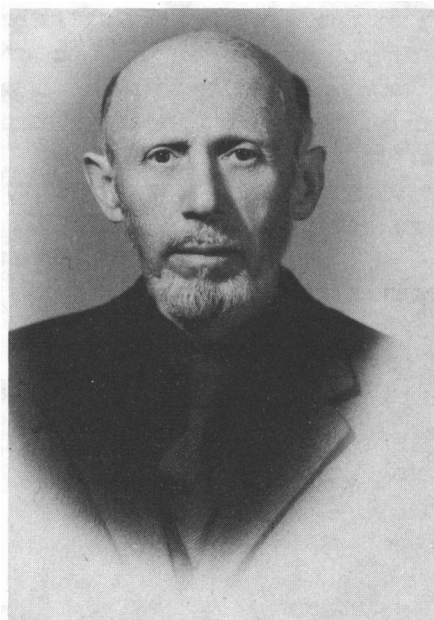

לזכר מאיר הלל בן-שמאי

המעמקים טעון רעיונות חדשים ברורים ושמחיים, בהבנתן של המצוות ובחכמת מנהגי חייהם, והוא הולך ודורש בעומק העליון שבהם, עד שהקורא צריך לישא עיניו כלפי מעלה בשביל להשיג את גובהם. אלו מעט ממידות הטובה והשבח שבחיבורו "ההלכה הקדומה שבסיפורי האבות". על כן אוסיף ואספר כי כלל בחיבורו זה ביאורים חדשים, שלא שִׁבְעָתָם עין, בבחינות הספרותיות שבעלילות התורה, כשהוא הולך וחוקק גבולים בין המידות העיוניות והמעשיות והאסתטיות שבסיפורים, ומציב גדרים של מוטיבים וטבעי טיפוסים שדרכו של המקרא להעמיד, בשביל לכרוך בהם לימודים ומוסרים. וגם עתה יותר ממה שהוספתי שיירתי במידות המעלה שבחיבורו זה.

אם נאמר על ד"ר בן-שמאי, כי צנוע היה, לא אמרנו אלא מעט ממידתו זאת, כי צניעות בתוך צניעות היתה בו. מלבד שדרכי חייו פשוטים היו בתכלית, כי הצניע את צרכי יומו, והקצה להם פינה קטנה במחשבות לבו, הנה גם לא רבים היודעים, כי כתר חכמה שעיסרוהו הו מוריו – על לימודי הכימיה עיסרוהו, באוניברסיטה בגיטן אשר באשכנז.

במקצוע הכימיה מצוי תהליך ההמראה; יש חומרים ומוצקים הם, ועד שהם מוצקים, הם משנים דרכם, כיוון שהם מתחממים הם פורשים כנפיים וממריאים ועולים למעלה. דומה כי חזיון זה נתן ד"ר בן-שמאי אל לבו. שהרי חכמת הכימיה מן החכמות הטבעיות היא, ועוסקת בחמרים של ממש, שלחושים הגופניים תפיסה בהם. אבל הד"ר בן-שמאי המריא ועלה מהם, ונטל עצמו אל החכמות העיוניות. גם תחילה במקצוע הכימיה גופו הפנה עצמו אל הצד העיוני, אל הכתיבה וההסברה, וכמה שנים עשה באַנְצִיקְלוֹפֵדִיָה העברית במדור של הכימיה. ולאחר זה פנה והלך אל שאר חכמות עיוניות.

ראשית עבודתו בארץ היתה בהוראה. וכי וון שנגעה ידו במלאכה זו, מיד ראה את בחינתה העיונית, ומכוח אותה ראייה כתב מאמר על אודות כתיבת החיבור. ובו טמן את גרעיני תפיסתו והשגותיו בדרכי הכתיבה שנתגלו לאור בכתיבתו שלו.

אם אנו באים להשקיף על התורה והמדע ששכנו בד"ר בן-שמאי, ייראה לנו כאחד ההומאניסטים הגדולים שבדור. אין שיעור לחכמה ולדעת שסיגל, מחכמת ישראל ומחכמת העמים. מלא היתה בדעת התורה, והיה דורש במעשי אבות ובמידותיהם ובהלכותיהם. היה צולל אל צפוני סיפורי המעשים שבתורה, ומשתכל בנימוסי כתיבתם של הפרשיות והפסוקים ועלילותיהם, וממצה את הענינים ואת הציורים, ומטה אזנו ללחשן של המלים והלשונות שבכתובים, וחוזר מן

אמר זלמן שניאור בשבח טבע שיריו של ביאליק ובטבע השירים של מתנגדי שיריו, וכך אמר: המים העמוקים אינם נראים להיות צלולים, המים הרדודים יראים להיות צלולים. הענינים שעסק בהם בן-שמאי מורכבים הם וסבוכים ודקים, והיה כותבם על יריעה ארוכה, ודן בכל דבר מצדי צדדיו, ונכנס לפנין ולפניהם של כל נושא. אבל נתן דעתו ללבן דבריו ולבררם, ופילג אותם אברים אברים, עד כי מנה מספר לפיסקאות שבחיבורו, וכל הפיסקאות כסעיפים בסימן כולל, שהכלל כולל-לם, וכל סעיף ענין בפני עצמו, החבור אל ראש הפרק ונפרד ממנו, והוא כדי שיהא הענין קדור לפני הקורא, והסתרגותו ערוכה ומפורשה.

ר' מאיר הלל בן-שמאי היה מחיצה לעצמו בחכמי הדור. שהיום החכמות חונות בכתבי האולפנא, ותכליתן אינן תכליות הפנימיות של החכמות עצמן: "לקחת מוסר השכל, צדק ומשפט ומישרים". אלא כל עצמן ערוכות להתקנת כלים ותכליתן פרנסת השכל. אפילו חכמת המידות והמוסרים אין לומדים אותה בשביל לקיים את מצוותיהם, אלא לשם ידיעה בלבד. זו דרך לימוד שחכמינו קראו לה: שלא לשמה. בדבר זה היה ר' מאיר הלל נוטה לצד עצמו, ולא נתערבה דעתו עם דעות הללו. בעיניו היתה האמונה והמוסר וחשבון הנפש ונדיבות הלב והרוח – אלה היו בעיניו ראשית כל חכמה ותכליתה. כל רעיון ומחשבה ומעשה-אמנות שבא אליו, השקיף בו, וחקר בו ודרש, ושנה בו, ועיין, והוציא ממנו את הלימודים שיש בהם לצורך אוכל נפש, לחזקה וליישר כוחה, ולהביא לה מרגוע לטוב לה בזה ובבא. דרך זו של עיון וכתובה יסודה באמונתו ובדעתו, על כן אדם יכול לראותה בכל חיבוריו. וביותר בחיבורו שיצא לאור בשנת תש"ט בהוצאת מוסד ביאליק, ושמו "הרוח הטובה". זה הספר שהוא חפשי בדמיונו וגבוה במושכלו, וגדול ברעיון ובסגנון. הפרק הראשון שבו דוגמה לשיטתו. הוא דורש בו בצירוף אידיליה מעשה אמן, ור' מאיר הלל מגלה את הבבואה של מעלה, כפי שהאידיליה נשקפת ברום הרעיון, ודורש בתמונתיה ובסמליה. ואוסר מדרש ואסתטיקה ומוסר במאסורת אחת, לשם אותה תכלית חסידית לעשות חסד וטובה עם נפש הקורא.

מגיבורי הכוח במחשבה ובסגנון היה ר' מאיר הלל. כל דבר שלמד וידע קנאו לעצמו בקנין גמור. לא בקנין משיכה קנה את הגיונותיו, שהרעיון כפי הווייתו וצורתו שהיה במקום גידולו כך הוא בידי מי שלקטו, ואין

בין בעליו הראשונים לבין מי שלקחו אלא שינוי רשות בלבד. לא כך היתה מידתו של ר' מאיר הלל. הוא קנה את תורתו וחכמתו בשינוי מעשה. הוא נתן להן שינוי פנים ושינוי מגמה, עד שנבלעו בו והיו עצם מעצמותו ללמוד מהם, וללמד את המורם מהם. כאילו זה היונק מי מעין ושותה קרני שמש, ומוציא פירות למינהו. כך דרך קנין תורה, כיוון שאדם עמל בהגיונה, קנאה מנותן התורה להיות תורתו. כי על כן כמעט אין הערות בכתביו, ומעטים הציטטין. ואף על פי שהדברים שהוא אומר לעולם יש להם בית אב, הדברים עצמם משלו הם, קנין יגיעו ועמל רוחו.

דרך כתיבה יש בספרות, וקשה היא – זו דרך המשא והמתן, שיש בה שאלה ותשובה, וקושיה ופירוקה, והשגות ויישובים, זו הדרך שאנו קוראים לה: דרשית. דרך זו היתה אהובה בימי אבות, אם תמצא לומר: כך המקרא מספר את סיפוריו, וכך התנאים והאמוראים מרצים את דבריהם בכל ענין, משפט ורעיון. ובדרך דומה לזו גם חכמי יוון כתבו את חיבורי הפילוסופיה, וכך כתב ר' שלמה אבן-גבירול את "מקור חיים", ור' יהודה הלוי את "הכוזרי". ועוד לפני כמה דורות כתבו כך גדולי הדעת, בשביל להסביר ענינים חמורים, כגון את שיטת הקבלה, כמו ר' משה חיים לוצאטו כתב בדרך זו את ספרו "חוקר ומקר בל", ור' יוסף אירגס את ספרו "שומר אמור נים". ודרך זו שהיתה נוהגת הרבה תחילה נדחתה בימינו. אבל בדרך זו בחר ר' מאיר הלל משאר דרכים להרצות את רעיוניו. באופן זה של כתיבה המחבר מציג לנגד עיניו את הקורא, והוא כשומע את שאלותיו והשגותיו, ורואה עצמו חייב לברר דבריו בברור גמור. אף יש בכתיבה באופן הזה קרבת הדעת וקרבת הלב בין המחבר לקורא. בדרך זו כתב בן-שמאי את רובי כתביו: כך כתב את הקונטרס "בשער אדון עולם", אשר השבחים ירדפו אחריו ולא ישיגוהו, כמליצת קדמונים. בחיבור הזה הוא מגלה על תפיסות בהוויות מלכות שמים והוויית העולם, אשר עינו הבוחנת-נעלמות רואה בכל דיבור של הימנון אלוהי זה. הוא דורש בנושא הזמן, שסדר העתים של כל יציר נברא אינו אלא לבושו של סדר שניתוח הפנימית, או של פירוודיו הפנימיים וסדר הזמנים מפלגים את הווייתו של היצור בפילוגים של היה והוה ויהיה. והוא מבאר את טיבה של ההויה האמורה בשיר להקב"ה, שאין פילוגים אלה תופסים בו. והוא הולך ודן ומברר כל חרזו מחרוזות השיר, עד ש"שער אדון עולם" נפתח לפני הקורא כפת-

חו של אולם, לבוא בו ולראות את כל הצפון
בו לנפש המבקשת דעה בעניין האלהי.

אמרתי על חיבור זה כי הוא כתוב בדרך של
שיח ושיג בין שניים. אבל יתרה מזו: שפע
יופיות של כתב ומכתב וספרות יצוקים כאן.
הנה צורת הדראמה המשמשת למראות עלילה
– אותה נטל בן-שמאי להשתמש בה כאן
בשביל להרצות את רעיונותיו. הוא פרש את
נופה של ירושלים, ועשאה גיא חזיון לשניים
הנועדים יחדיו לשוח. והם יוצאים לעיני קהל
היושבים במעלות הצופים ועושים לָם אפר-
כסת למוצא פיהם בשיחם בענייני גבהות
הוויָה ודעת עליון. והשניים – אלה אברהם
ויצחק כבן שלושים, אב ובנו, וצָלם של הא-
בות המהלכים כאן על האדמה סמוך למקום
העקידה, צָלם נטוי על שתי דמויות אלה,
קדושים וטהורים, שאחת שאיפה להם: לפתוח
שער "אדון עולם" לבוא בו כל המתאוים
אליו. בפתח של המעמדות, מה שאנו קוראים
מערכות, כתב פסוקי-מראה של המקום שהח-
זיון מאורע בו. והדברים זכים כתכלת השמים,
וכתכלת שהטיל בטליתו ברוב כוונה ובקדושת
חסידותו בכמה קשיחות במכחולו צייר תמר-
נות של יפה נוף שלא מן העולם הזה. אביא
כאן את טהרי מליו מפיחת השער, כך מדמה
ר' מאיר הלל לפני הקורא את מקום המחזה
בהתקפל המסך. קול נעלה קורא אל קהל
הצופים בדברים האלה –

קול קורא: שמעוני היושבים במעלות הצופים
ומצפים לרגלי השניים ההולכים יחדיו, ולמוצא
פי הנועדים בלב אחד בסוד השיח והשיג. הלילה
בא וסוכת מרומיו וכוכביו נפרסה על הרי ירוש-
לים העיר, וגדול אור השלום ורב נחת הרוח,
השופעים ויורדים מיצירי מעלה על יצירי מטה.
לעת כזאת יוצאים אברהם ויצחק בנו ונועדים
יחדו לשוח בשדה ולהביט בשלוות עולם בלב
מבין ובדעה צלולה. עמוד, עמוד אברהם, עמוד,
עמוד יצחק, עמוד הנאהבים והמוזמנים ופתחו
את שער אדון עולם, ויבואו בו המיחלים לו
בערגת לבב.

וכאן באים תשעת המעמדות ודבריהם
והגיגות הקודש והרוממות. ומראות הזיו של
הנוף נשלבים בשיחתם של הנפשות הפועלות
ולומדות פרק שירה בעסקי שמים. אבל לבו
של המחבר אינו למראות העין, עין הבשר, על
כן כיוון שהגיע לקצה לימודם, בסוף המעמד
התשיעי, מנתקם המחבר מן היופי התחתון
מפני היופי העליון שנפקחו עיניהם לראותו.
וכך כתב המחבר בסוף מחזהו:

אברהם: רואה אני כך, בני, שָנָא תפסת את
הענין.

יצחק: ברוך העליון שעינו אל מבקשיו, שפתח
את לבי לדברי אב ומורה בחכמה.

אברהם: ודומה, בני, מעתה לא יקשה ממך
להיפרד ממראות הנוי של שמי התכלת הבהירים
וממערכי כוכביהם הנטויים על עיר זו ותלויים
מעליהם בשלווה ובנחת עמוקה.

יצחק: לא, אבא: שהרי מעתה ברור, לא הם
מקור התפארה והשלווה, אלא מקור נפתח להם
בנפשנו וברוחנו ומאורו הם מחזירים, מן השמור
אתנו בביתנו פנימה, ומי שחוזר אל ביתו אינו
נפטר ממנה, אלא כאמת הוא הולך ובא אצלה.

אברהם: הן, בני: וזה הדרך שהורנו משורר
אדון עולם, זה דרכה של כל תפילת אמת. בוא,
בני, ונחזור לביתנו.

יצחק: טוב, אבא, לכה ונלכה.

אברהם ויצחק נוטלים עצמם ופוסעים דומם לצד
מעלה השכונה שבקצה העיר עד שהם נבלעים
באפלולית רקעו של לילה. קול הקורא מלווה
את הליכתם בשיר אדון עולם מתחילתו ועד
סופו, והוא מנעימו בלחן מקובל. אף קהל הצו-
רים עומדים על רגליהם ומצטרפים לומר עד
תומו. המסך יורד.

בחיבור הזה נתגלה אָפיו של ר' מאיר הלל
שלא מדעתו. כיוון שהנפשות הפועלות
בדראמה הזאת, אב ובנו הם, מתחייב מאליו,
כי האב יהיה המורה, ובנו התלמיד. ולפי זה
יהיה אברהם המרצה, ויצחק בנו השואל והמ-
קבל. כך טבעם של החיבורים הערוכים בדרך
השיח בין שניים. בדו-שיח העשוי כך, אתה
מכיר את תורתו של המורה, ואתה רואה את
גבולה עד היכן היא מגעת. אבל לא כך עשויה
הדראמה "בשער אדון עולם". המרצה את
הרעיונות, זה יצחק, ומפיו שומע הקורא לקח.
ואברהם אינו אלא המדריך את יצחק בנו,
מכווננו ומיישר דרכו, מעוררו ומעודדו להוסיף
חקר ועמקות בענין שהוא דן בו. גם ענווה גם
גדולה כאן. הענווה – שהצניע המורה מעמדו,
ונטל עצמו לצדדים, והניח לתלמידו לישא
מידברותיו, ולדרוש פרקו. והוא – דין
בדיבורים קצרים של הדרכה ועצה, להרחיקו
מן הטעות ולהטותו הדרך ילך בה. והגדולה
המסותרת בדרך כתיבת המחזה – שכאן אין
אנו יודעים כלל עד היכן חכמתו של הרב
מגעת, ומה גבול ומה חקר לעומק מחשבות
לבו. שהרי חכם זה עומד כאן כמחריש, וכל
עצמו מחכים את תלמידו.
כפרי הבוחר לו את צורתו ומראהו לפי
טבעו ומינו וטעמו, כך בחרו רעיוניו של ר'

מאיר הלל את סגנונו להתגלות לפני הקורא, כרעיונו כן סגנונו בעל עשירות. חוטי אריגתו משוכים מתורה שבכתב ומתורה שבעל פה ומחכמת הפילוסופים ומנימוסי ההרצאה של חכמי האומות, למן הפילוסופים הקדמונים של חכמי יוון ועד הפילוסופים האחרונים. כולם נצפרים בצריפה אחת, והוציא לאור סגנון שכולו שלו, משדה חרישו ופרי שרשו. כל אבני הלשון הבאות ממחצביהן מתלכדות תחת ידו, ונשמעות לו לקבל צורה חדשה של סגנון חכמה. ומושגים חדשים שיסודם בפילוסופיה הכללית הוא טובע להם טבעים עבריים חד- שים הנמוזגים ונבלעים עם כלל סגנונו להיותם מסכת לשון שלמה אחת. זה סגנון שכולו עברי, ובו נתונות מחשבות מודרניות, והוא דוגמה ואב לסגנון עיוני שדורנו צריך לו, ונלאה להגיע אליו.

בכתביו לא עסק בהסברת דעותיהם של חכמים אחרים, כי את חכמתו ורעיוניו כתב על ספר. והוגה דעות זה סופר היה, והדעת והר- גש כאחים שכנו בנפשו, וחדרי משכנותם מפולשים היו זה לתוך זה. כי על כן דברי הגותו מפותחים בפיתוחי נוי לוקחים לב. בחיבוריו הוא נראה כזקן היושב בישיבה, ואומר דברי חכמתו בקתון. והוא שידע את נפש האדם, שבקל הוא נבעת ממצוות של מוסר, ריכך את קולו, וסגנונו מסביר פניו לקורא. ומלטפו בדברים נוחמים, ורוקם בדבריו ציורי נפש ומראות עין ולב, כאחד הבלטריסטים, לשוכב את נפש הקורא.

כעשרים וחמש שנים ומעלה עשה בן-שמאי במוסד ביאליק במלאכת העריכה, והיה נותן מכשרונו, כשאר עורכי בית הוצאה מכובד זה, בתוך הספרים שהיו באים על שולחנו, לשב- חם, לטייבם ולנאותם. לא רק את לשון הספ- רים היה בוחן ובודק, שיהיו אמורים על פי הכללים והדרכים הנכוחות של הלשון העב- רית, אלא גם היה בוחן את אופן האמירה שלא יהיה נפרד מן הרעיון. והספרים היו יוצאים גם יפים יותר, וגם חכמים והגיוניים יותר.

בקי היה בחכמת יוון ורומי, ועל כן היה עורך את התרגומים מאלה הלשונויות. אבל גם הוא עצמו היה מתרגם מן היוונית ומן הר- מית. בכתביו פלוטארכוס על אנשי יוון, שיצאו לאור במוסד ביאליק, ורובם תירגם א. א. הלוי יאריך ימים, שם כלולים תרגום של שלוש מונוגרפיות שעשה בן-שמאי, אלו המונוג- ראפיות על סולון, תימיסטוקליס ואלקייבאדיס. כל מתרגם של המונוגרפיות שבספר ישבח שיטתו ומעלות מלאכתו. ותרגומו של בן- שמאי לשונו כשמן הטוב, שהניצוק שלו נמשך

בנחת, כדברי חכמים. אין מלה דוחקת חבר- תה, ואין משפט נשען ולוחץ את חברו. כל דיבור מושלם ומוכלל, ככתב שנכתב עברית מתחילתו. ואף על פי שהסגנון בהיר ושקוף ווך, לא יוכל הקורא למהר בו, מחמת יראת הכבוד מפני הלשון, לשון זקנים וחכמים, שאתה צריך להטות אזנך לקבל כל מלה וקיפוליה.

במוסד ביאליק מצאתי את האדם השלם הזה, שהיה צדיק בכל דרכיו. כל ימיו דיבר פה קדוש זה בעניינים שיש בהם כדי להעלות את הבריות במעלות המוסר וייחוד המעשה. דברי פיו ככתביו – תכלית אחת היתה להם: לסייע עם הבריות להסיח דעתם מזה העולם ופגעיו, ולזכך נפשם בשביל להביא לה מרפא ורוגע. ויפים ספריו, שאמונה ומידות ומוסר בהם, שיעמדו ליד ספר "חובות הלבבות". ואחשבה לי צדקה כי ראיתי את המראות של גדלות הרוח באיש הזה.

שם, במוסד ביאליק, ראיתי מה שראו אחרים: חכמים, מחברי ספרים, בכמה ממצועות המדע, אם בפילוסופיה ואם בסוציולוגיה או בתולדות הימים, או במקרא, ובספרות, ואם בחכמת בני קדם, היו באים ומספרים לו חידודי שיהם. והיה הד"ר בן-שמאי מקשיב לדברי החכם, ומשקלה הדיבור מפיו היה אותו תרש פותח ודורש באותו הענין, מגלה בו פנים חדשות ומעלהו לספירות גבוהות ונישאות. ומשפתח לדבר מיד נסגר כל דיבור מפניו, והיה דורש והולך, והחכם יושב כנגדו ומקשיב כתלמיד לפני הרב.

אבל לא רק בענייני חכמה היתה דרכו כך. גם בכל ענין מענייני חיי המעשה והחומר, שהיו משיחים לו, היה מסיע את איש שיחו ממקום עמדו בבקעה של החיים, ומעלהו בלאט ובנחת כלפי מעלה, ומנערהו מדאגת יומו, ומפייסו ומרצהו ברעיוני חכמה וחיבה, שלא היה אפשר לעמוד בפני כוחם.

בשנותיו האחרונות היה מגבר חיילים, ומתחזק בעבודת המִתְנָה, שהיה עובד בכת- יבת חיבוריו. לאחרונה טרח בהדפסת ספר, ושמו: "על מזוונות לבי", והוא ספר מסות, שלוש במספר. אחת: בבירור סגולת כתיבתו של הרב קוק, זכר צדיק לברכה. בן-שמאי עלה למגדל צופים שלו וראה מה שאין אדם אחר יכול לראות, כי דרך כתיבתו של הרב קוק, של כותב מסות היה. והמסה האחרת: בטיבו של הדיבור והשתיקה. והמסה השלי- שית: בטיב אופן האמונה. ודברי המסות הללו צלולים כקול ענבלי כסף היורד ממרומים. הכל זך ומזוכך להתפעל מהם נפש הקורא

את הבריות מפגמיהם, בשביל להיטיב לנפשם ולהם. כל הימים נראה לי הד"ר בן-שמאי כמי שעומד בעליית הגג ועושה סולמות לעלות אחרים בהם, והוא מעלה אותם מדרגה לדרגה, ככל אשר יוכלו לעלות.

בהצנע, עטוף בעננו, נסתלק מעלינו מאיר הלל בן-שמאי, אך סולמותיו הניח לעולם. הלא הם כתובים בספריו. זה היה כוסו וחלקו בחיים, וזה היה חפצו שהשתדל בו.

מעמקות הרעיונות ומיפי אמירתם. הספר יצא בהוצאת "שָׁלֵם", ועסק בהוצאתו ברגשי חיבה והדרת כבוד חברנו צבי ברמאיר ויצא הספר לאור בהשתדלות בנו הד"ר חגי בן-שמאי במלאות שלושים לפטירתו.

מגעו אל קנייני העולם הזה רפה היה. לא נשא עיניו לגדולה חמרית ולכבוד, גם הנהיג עצמו שלא ליטול מנכסי העולם יתר מכדי צרכי חיו, וכל כוחותיו ייחד ושיעבד לתקן